

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)

Kos, H.A.

Citation

Kos, H. A. (2009, June 24). *Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

7. Algemene conclusies

1. Als gevolg van een machtswisseling in 1280 (de voormalige *curtis* Nardinclant werd toen door de abdis van Elten als *terra* aan de Hollandse graaf Floris V in erfelijke pacht overgedragen), kwamen de tot dan toe onder het regime van Elten vallende Gooise boeren onder gezag van de Hollandse graaf. Die Gooise boeren hadden echter lange tijd gebruiksrechten op de zogenoemde gemene gronden en in de bossen uitgeoefend en waren er door de komst van de Hollandse graaf niet zeker van of die overeind zouden blijven. Allengs werd duidelijk dat organisatie noodzakelijk was om die rechten te beschermen. Er werd een agrarische belangenorganisatie én een bosmarke in het leven geroepen die in grote lijnen overeenkwamen met vele op de landbouw gerichte collectieven elders in Europa. Die organisaties waren in zekere gedaante al aanwezig voor 1280, en kregen daarna trapsgewijs vorm: *van verschillende meenten (inclus heidevelden en bossen) tot twee marken*. Hoewel de ene organisatie zich allengs en uiteindelijk vooral richtte op het behoud en beheer van gemene gronden zoals meenten (weidegronden) en heidevelden, en er aanvankelijk sprake was van verschillende meenten, spreek ik over een marke. Die Gooise marke of erfgooiersorganisatie werd aan het begin van de vijftiende eeuw geformaliseerd (1403-1404). Albrecht van Beieren stond het de Gooiers toe een reglement te maken: *de eerste schaarbrief*. Daarin werd vastgesteld aan welke voorwaarden een gerechtigde moest voldoen om zijn gebruiksrechten te benutten. Het gebruiksrecht werd dus niet verschaft, maar *geregeld*. Er was sedert 1404 een bestuur – *gemene waarschap* – en de gerechtigden woonden, werkten en leefden in de stad Naarden of in een van de Gooise dorpen Blaricum, Bussum, Hilversum, Huizen en Laren. De andere organisatie betrof het bos; daar zwaaiden de heren van Nijenrode de scepter. De formalisatie daarvan geschiedde in 1364 via *de eerste bosbrief*. Maar ook de heren van Nijenrode maakten afspraken met de gemene waren. Beide organisaties kenden namelijk dezelfde gebruikers.
2. De gebruiksrechten kiemden al vrij vroeg. In 968 kreeg Elten van zijn stichter, Wichman van Hamaland, leengoederen in het graafschap Nardinclant geschonken. Het stift kende zijn onderhorige boeren meer of minder rechten toe op het gebruik van de grond. Het gebruik van gemene of woeste gronden en bossen was daarbij ingegrepen, maar wel naar rato: het bezit van grond op de eng en de bijbehorende boerderij – dat kon aanvankelijk ook over gepacht of ter beschikking gestelde grond met een hoeve zijn gegaan – stond in verband met de mate van het gebruiksrecht.
3. De voorwaarden die gesteld werden om van de gemene gronden en de bossen gebruik te maken, zijn terug te voeren op dezelfde kwaliteit: grond- en boerderijbezit. Alle gerechtigden beschikten over het recht van *veldslag*, dat aan de basis stond van ieder ge- en verbruik van de gemene gronden en noodzakelijk was om te mogen *scharen*; het ene (schaar)recht vloeyde dus voort uit het andere, en de begrippen zijn niet synoniem. Dat veldslag en schaarrecht later wel als equivalenten werden gezien, is een ander verhaal. Dat had meer te maken met het feit dat het collectief op een zeker moment louter meenten beheerde (en de bosmarke verdween) ofwel dat de scharende erfgooiers louter veehouders waren (en geen nut meer hadden van de heideplaggen door de komst van kunstmest, geen turf meer nodig hadden vanwege de fossiele brandstoffen, ofwel een gebruik en gebruiksrecht zoals in de middeleeuwen waren niet langer noodzakelijk). En wie over grond beschikte en koptienden afdroeg aan de heren van Nijenrode, verkreeg toegang tot het bos: men was daarin eveneens *geërfd* en *gegoed*. Gegoed zijn is te vergelijken met de veldslag; beide golden als verzwarende voorwaarden, waardoor de landbezittende erfgooiers het gebruik van de gemene gronden en het bos zoveel mogelijk voor zichzelf konden houden. Daar-tegenover stond een wassende groep gerechtigden met verminderd gebruiksrecht. In theorie had iedere gerechtigde evenveel gebruiksrechten, maar in de praktijk pakte dat dus anders uit, vooral door toedoen van verzwarende restricties ten aanzien van de nabestaanden. De Gooise marken bestonden dus aanvankelijk louter uit *eigenerfde* boeren, de grond- en boerderijbezitters, die op basis van hun erf een aandeel (*waar-*

- deel*) hadden in de marke of een slag in het veld: zij waren de *gewaarden*, in Gooiland *veldslaggerechtigden* genoemd, en vormden samen de *gemene waarschap*. Ook in de bosbrieven werden zij 'waren' genoemd.
4. De term erfgooier raakte overigens pas eind zeventiende eeuw in zwang, maar werd al na de eerste drie schaarbrieven leven ingeblazen: in 1404 via de beperking van het aangeërfde huis, in 1442 via de veldslag en de restricties ten aanzien van de nabestaanden en in 1455 via het weren van vreemdelingen of het sluiten van de kring. Ook de restricties in de bosbrieven zorgden voor een vrijwel overerfbaar bosgebruik. De *eigenerfden* van Gooiland met een slag in het veld werden allengs de *erfgooiers*. Toen die term die van veldslaggerechtigde eigenerfden had verdrongen, werd er meteen verschil gemaakt tussen *scharende* en *niet-scharende erfgooiers*, ofwel het onderscheid tussen volledig en niet volledig praktiserende markegenoten (de niet-scharende werden geklassificeerd naar het belangrijkste en dus *niet* uitgeoefende gebruiksrecht: het laten grazen van rundvee en paarden op de meenten). Men erfde dus de veldslaggerechtigdheid, maar die hoedanigheid alleen was niet voldoende om over het volledige gebruiksrecht te kunnen beschikken: de burgerlijke staat, de woonplaats en het bezit van de gewaardeelde of aangeërfde boerderij met het bouwland gaven de doorslag. Het erfgooierschap was derhalve gebaseerd op een *zakelijk* recht – het erf, de boerderij – en een *persoonlijk* recht – de veldslag, de gerechtigdheid. De regels in de schaar- en bosbrieven bepaalden of dat persoonlijke recht ook benut kon worden, bijvoorbeeld het schaarrecht.
 5. De Gooise marken kampten met allerhande interne problemen. De zaak werd op orde gehouden door regulering en de handhaving daarvan. Dat geschiedde via de genoemde schaar- en bosbrieven, later reglementen van gebruik en genot. De schaar- en bosbrieven waren optekeningen van veel eerder overeengekomen gewoonterechtelijke mondelinge afspraken. Ze lieten vooral zien hoe op dat moment de praktijk zich met die oude afspraken verhield. Het tijdstip van verschriftelijking heeft niet zozeer te maken met de toename van het aantal gebruikers en daarmee de toename van het aantal conflicten, maar met het algemene proces van verschriftelijking. Bovendien werden conflicten niet 'weggeschreven', want er werd op basis van de interpretatie van geschriften, zoals vonnissen of eerdere reglementen, rustig door gebakkeleid, en dat leidde weer tot nieuwe documenten. In feite komt men door de schaar- en bosbrieven te weten waarover ook *voorheen* werd geruzied of waar men het *voorheen* over eens was, en hoe er *voorheen* overeenkomsten werden gesloten, ofwel: het zijn *reflecties*, ze laten licht schijnen op die oude ongeschreven gewoonterechtelijke praktijken. Tot hoe ver terug die gebruiken en regels gingen, was niet vast te stellen. Er is bijvoorbeeld geen enkele bron overgeleverd waarin de exploitatie van Nardinclant voorkomt. Daarnaast konden 'nieuwe' gewoonterechten doorsijpelen.
 6. De juridische posities van de marken zijn moeilijk te duiden, maar in het kort komt het er op neer dat de instellingen en de gerechtigden enerzijds onderhevig waren aan het gezag van achtereenvolgens het stift Elten (968-1280), de graven van Holland in de hoedanigheid van erfpachters en landsheren (vanaf 1280 tot feitelijk 1815), de Staten van Holland (vanaf circa 1428 tot 1795), Domeinen en de regering ofwel het centrale overheidsgezag en anderzijds op gewoonterechtelijke basis functioneerden. In 1474 werd door een arrest van de Grote Raad van Mechelen de scheiding tussen het eigendomsrecht en het gebruiksrecht op de gemene Gooise gronden en in de bossen geregeld. De graaf van Holland kreeg de beschikking over de eigendom, het gezag en de macht, de Gooise markegenoten de beschikking over hun gebruiksrechten. Daarnaast werd het hen impliciet toegestaan reglementen als schaarbrieven uit te vaardigen. Ze kunnen vanaf die tijd naar hedendaagse begrippen als eigenaren van de gemene gronden beschouwd worden. Dat neemt echter niet weg dat maatregelen van overheidswege, zoals bedes, belastingen of het verstrekken van privileges effect sorteerden op het reilen en zeilen van de markeorganisaties. Overigens waren de bosbrieven op het eind van de zestiende eeuw niet meer nodig, vanwege het simpele feit dat er geen bos meer over was. In die zin traden er in Gooiland twee fenomenen tegelijkertijd op: het overeind blijven van een marke die zich focuste op meenten, heiden en venen en de teloorgang van een bosmarke. In het bos had het aan een krachtige reglementering en toezicht ontbroken. Ook lag de holtrichter – de heer van Nijenrode – met de graaf van Holland overhoop. Ondanks dat het maarschalkambt

in 1280 buiten de pachtovereenkomst was gehouden, trok de Hollandse grafelijkheid ook het gezag over het Gooise bos naar zich toe. Dat had alles te maken met die pachtovereenkomst. De graaf van Holland nam in 1280 enerzijds een landsheerlijke component, de gezagsrechten, anderzijds een grondheerlijke component, de grond, over. En meende klaarblijkelijk dat de heren van Nijenrode niet geheel zelfstandig het Gooise bos mochten beheren. Kort door de bocht gezegd botste het landsheerlijke component met de grondheerlijke ‘overblijfselen’, waarop de Gooise markegenoten maar ook de heren van Nijenrode hun aanspraken baseerden.

7. Aanvankelijk strekte het Nardinclant zich uit tussen de rivieren *Vecht* en *Eem*, met dien verstande dat de ontluikende grafelijkheid van Holland, de wereldlijke expansie van de bisschop van Utrecht en de geldingsdrang van regionale of lokale heren daarin altijd bressen hadden geslagen. Aan de randen van het Eltense kerndomein Nardinclant claimden verschillende groepen rechten op de grond. In het algemeen verdedigden de Gooiers zich tegen oprukkende ontginners die afkomstig waren vanuit het Sticht, maar ook door de Hollandse graaf aangestuurde lieden (Loosdrecht bijvoorbeeld) staken op den duur Gooiland in. Op wat gearrewar en gehakketak na waren de grenzen tussen Gooiland en Utrecht voor beide partijen duidelijk. In de ontelbare vonnissen aangaande de grenzen worden vrijwel steeds dezelfde omschrijvingen en in het landschap zichtbare grensmarkeringen opgesomd. Met andere woorden, de grenzen lagen vast, maar men hield zich niet aan die scheidslijnen. Het ging natuurlijk vaker om de grond en de opbrengsten daarvan, bijvoorbeeld om de waardevolle venen waarvan de steeds zeldzamer wordende turf kon worden gestoken. Soms ging alleen die turf de grens over, waarbij Gooiers eveneens een rol speelden.
8. Halverwege de zeventiende eeuw werd de overgebleven Gooise marke *Vergadering van Stad en Lande van Gooiland* genoemd, naar de nederzettingen die daaronder vielen (de stad Naarden en de vijf dorpen). Binnen dat collectief werden telkens dezelfde voorwaarden gesteld om het gebruik, beheer en behoud van de gemene gronden te reguleren en het optimum te bieden aan de meest machtige groep: de landbezittende boeren, later de scharende erfgooiers. Het bleef tevens gericht op beperking van de aanwas van volle gerechtigden. Er kwamen echter wel steeds meer erfgooiers bij, want die hoedanigheid stond in eerste instantie los van het *benutten* van het gebruiksrecht.

Na de Tweede Wereldoorlog en ten gevolge van allerhande maatschappelijke ontwikkelingen, waaronder de teloorgang van vooral het Gooise boerenbedrijf, kwamen de erfgooiers meer en meer onder druk te staan. Uiteindelijk bleven er circa 150 scharenden tegenover bijna vierduizend niet-scharenden over. De oude altijd overeind gebleven situatie, die in feite aanvankelijk in vier ‘oude’ schaar- en vier bosbrieven en later in achttiende en negentiende eeuwse schaarbrieven en reglementen van gebruik en genot en in de Erfgooierswet was vastgelegd, verdween. De erfgooiersorganisatie werd geliquideerd en deels geprivatiseerd; een aantal scharende boeren wist voor een prikkie gemene grond te kopen. Zo hielden de meenten op gemeen te zijn en ze werden verdeeld onder een kleine groep gerechtigden. Scharende en niet-scharende erfgooiers ontvingen daarnaast sommen geld.

9. Tot slot en samenvattend: een erfgooiër was een afstammeling van een eigenerfde veldslaggerechtigde Gooise boer. Hij had samen met de andere geërfden collectief gebruiksrecht op bepaalde gemene gronden (ook in het bos). Zijn erfgooierschap was aanvankelijk gebaseerd op grondbezit en verbonden aan de hoeve of boerderij – zakelijke rechten – en ontwikkelde zich tot een persoonlijk overerfbaar recht: *erfgooiër*. Er waren dus erfgooiers die louter hun gerechtigheid hadden en vervolgens geen gebruik konden maken van de gemene gronden of de bossen. Sedert 1708 was een namenlijst doorslaggevend om als gerechtigde te worden aangemerkt; men moest aantonen af te stammen van een van de daarin genoemde erfgooiers. Er vond al vroeg een scheiding plaats tussen scharende en niet-scharende erfgooiers, maar beide waren van oorsprong veldslaggerechtigd. De Erfgooierswet uit 1912 vervolmaakte die scheiding, door het agrarisch erfgooierschap belangrijker te maken. De term veldslag verdween uit de boeken.

Samenvatting

Deze studie concentreert zich op de oorsprong, wording en teloorgang van de Gooise marken en op de oorsprong en ontwikkeling van de gebruiksrechten op de Gooise gemene gronden en in de bossen van de markegenoten die later te boek komen te staan als erfgooiers. Daarnaast werd de geschiedenis van die markegenoten tegen de achtergrond van enkele doorslaggevende ontwikkelingen geschetst.

In hoofdstuk een ging ik dieper in op de oorsprong en de wording van de Gooise marke die op de weide- en heidegronden en venen was gericht. Daarnaast stond de strijd om het Eltense domein Nardinclant, zoals Gooiland vroeger werd genoemd, centraal. Het werd onderdeel van een conflict tussen de Hollandse graaf Floris V en de heren van Amstel. Floris V wilde het Nardinclant aan zijn graafschap binden, om de machtsontwikkeling van de heren van Amstel voorgoed te fnuiken en een buffer op te werpen tegen het bisdom Utrecht. In 1280 kwam het tot een eerste climax: Floris veroverde de kastelen Vreeland en Montfoort en liet Gijsbrecht IV van Amstel opsluiten, maar eerst weekte hij het Nardinclant los van de abdis van Elten. Zij kwamen tot een overeenkomst die het beste gekarakteriseerd kan worden als een overdracht van alle gezagsrechten in erfelijke pacht, terwijl bepaalde zaken aan het stift bleven, zoals de beleningen van de dienstlieden Van Nijenrode en de inkomsten van de kanunniken. In de daarbij uitgevaardigde oorkonde werden de bezittingen in Nardinclant van Gijsbrecht tot usurpaties verklaard en werden 'mee' verpacht aan Holland. Van belang was de vaststelling dat Floris V in twee opzichten de opvolger van het stift Elten werd, namelijk in landsheerlijke en in grondheerlijke zin: hij werd zowel de territoriale vorst als de (privaatrechtelijke) eigenaar. Vervolgens werden vermoedelijk aan het begin van de veertiende eeuw op basis van in de Eltense tijd ontstane en gemanifesteerde gebruiksrechten door een groep Gooise plattelanders twee marken in de dop gevormd: één gericht op het gemengde boerenbedrijf en één ander op het bos. Dit had een tweetal voorname redenen: enerzijds de wisseling van heer, anderzijds de wens van en vooral de noodzaak voor de Gooise boerenom hun gebruiksrechten op de gemene gronden en in de bossen te bestendigen.

Ondanks de vorming van markeorganisaties konden de Gooise markegenoten sommige verdelingen en dus verliezen van gemene grond niet verhinderen. De Hollandse graven lieten zich immers niet onbetuigd. Zij trachtten de hele veertiende eeuw juridisch greep op het Gooise platteland en de boeren te krijgen. Het grote probleem was dat de graaf zijn rol als quasi-soeverein vorst begon op te eisen, terwijl de Gooise boeren gewoonterechtelijke en onvervreemdbare gebruiksrechten op de gemene gronden en in de bossen bleven uitoefenen, zonder zich veel aan te trekken van hun nieuwe 'baas'. Zij gedroegen zich steeds meer als *erfgooiers*; de Gooise gemene gronden en bossen behoorden hun exclusief toe op basis van geboorte of afkomst.

Aan het begin van die vijftiende eeuw was er nog een groot deel van de gemene gronden over. Een hoge bevolkingsdruk was in de veertiende eeuw niet aanwezig geweest, op wat lichte aandrang van grensbewoners na (Eemnes, Loosdrecht), dus dat leidde niet tot grootschalige ontginningen. De bodemgesteldheid sloot die trouwens ook uit. Onder de belanghebbenden bestonden echter steeds meer meningsverschillen, vooral over het gebruik of de bestemming van de gemene gronden. Daarover ontstond een conflict tussen de stad Naarden en de Gooise plattelanders. De toenmalige Hollandse graaf Albrecht greep in en liet vastleggen dat die gronden '[...] ten eeuwigen dage [...]' ongedeeld dienden te blijven (1403). Gevolg was dat de Gooise marke die betrekking had op de weide- en heidegronden en venen op dat moment een volwaardige en erkende instelling was geworden. Met de uitvaardiging van de later zo genoemde eerste schaarbrief was dat ook zwart op wit vastgelegd (1404).

In hoofdstuk twee ging de aandacht uit naar de werking van de marke, het beheer en behoud of moderner gezegd: het management. De schaar- en bosbrieven stonden daarin centraal. Deze documenten kunnen het beste als reglementen worden omschreven. Aan de hand van een rubricering van Slicher van Bath ging ik de volgende zaken na: bepalingen betreffende bestuur en de rechtspraak, bepalingen betreffende het gebruik van de gemene

grond en de bossen en bepalingen betreffende de buurschap. Tevens werden de gerechtigden en hun gebruiksrechten behandeld, alsmede de oorsprong en de ontwikkeling daarvan.

Er bestonden twee soorten reglementen in Gooiland, waaraan dezelfde gebruikers onderhevig waren. Regelden de Gooiers het gebruik van gemene gronden zoals meenten en heidevelden met de landsheer en onderling, het gebruik van het bos werd met de heren van Nijenrode afgesproken. Deze heren werden dan ook met name in de bosbrieven genoemd. De Hollandse graaf was hier afwezig. Dit betekent dat er ook twee organisaties bestonden, twee organisaties die wel verbindende schakels hadden, maar toch als aparte entiteiten moeten worden beschouwd.

Ten aanzien van het gebruik van de gemene gronden bestonden restricties. Alleen als men over het recht van veldslag beschikte, had men een slag in het collectief. Die slag werd bepaald op basis van het bouwland op de eng en het bezit van een boerderij: het **geërfd** zijn. Het belangrijkste gebruiksrecht, het scharen van vee, kon sedert 1442 alleen geactiveerd worden door het recht van **veldslag**, dat aan de basis stond van het gehele gebruiksrecht (dus schapen hoeden, plaggen steken, sprokkelhout rapen). En alleen als men over bouwland beschikte en koptienden betaalde, dat wil zeggen **gegoed** was, mocht hout worden gekapt in het bos. Het kan dus heel goed zijn dat lieden die wel tot het collectief behoorden ofwel gerechtigd waren, via de schaar- en bosbrieven van de belangrijkste gebruiksrechten werden uitgesloten. Deze voorwaarden vormden ook de aanzet tot een meer aan de persoon gebonden gerechtigdheid.

In hoofdstuk drie werd gekeken naar de interne conflicten. Het feit dat er schaar- en bosbrieven werden uitgevaardigd, betekende immers niet dat alles pais en vree was. Een aantal conflicten passeerde de revue. Het bleek dat er onderling meningsverschillen bestonden over het gebruik en de bestemming van de gemene gronden. Enerzijds traden markegenoten op als verenigde dorpsgenoten of stedelingen, anderzijds konden binnen die groepen ook verschillende standpunten ontstaan. Allianties werden gesmeed al naar gelang welk belang er op het spel stond; zo trok Huizen dan weer op met Naarden, en dan weer met Hilversum. Dat ging dan meestal over grotere algemene zaken.

Er rezen problemen over de schapenhouderij, over het ontginnen van gemeen gelegen land, over de omvang van de schaar en tussen de holtrichters van Gooiland – de heren van Nijenrode – en de Hollandse graven. Een van de gevolgen van de onderlinge conflicten en (vooral) de procesgang was dat de overheid zich meer en meer met de Gooise marken en de Gooise markegenoten ging bemoeien, en wel via de rechtspraak. Bovendien werden de regels in toenemende mate geformuleerd op basis van vonnissen van hogere overheidsinstanties. Een goed voorbeeld is dat uitspraken van de rechtbank terecht kwamen in de vierde schaarbrief. Tegelijkertijd hadden de rijkere boeren meer belang bij die overheidsbemoeienis, omdat zij hun belangen beter en gemakkelijker veilig konden stellen via het establishment. De overheidsbemoeienis heeft dus zijn invloed op de marken gehad, maar de instellingen en de gebruiksrechten van de belangrijkste markegenoten liepen hierdoor aanvankelijk weinig tot geen gevaar, vooral omdat de overheidsinstanties door hun vonnissen de reglementen bevestigden. Ten aanzien van de bosmarke lag dat anders.

In hoofdstuk drie werd ook aandacht besteed aan de thesen van Hardin, Ostrom en Van Zanden, respectievelijk over de tragiek, het drama en de paradox van commons. De tragiek was te ontwaren in de bosmarke; op een gegeven moment ontbrak het aan handhaving en afdoende reglementering en konden niet alleen de markegenoten maar ook derden vrijwel zonder toezicht het bos gebruiken. Het gevolg was desastreuus; het Gooise oerbos was op het eind van de zestiende eeuw verdwenen. Er verscheen na 1514 geen bosbrief meer. Ten aanzien van de marke die over de meenten, heiden en venen ging, lag dat anders. Die bleef overeind tot in de twintigste eeuw, juist en vooral door een scherp toezicht op de naleving van de regels.

Hoofdstuk vier concentreerde zich op enkele geschillen met de overheid. Op de achtergrond speelde de machtsonwikkeling van de Bourgondiërs mee. Het was met name Karel de Stoute die de Gooise markegenoten de duimschroeven aandraaide. In 1470 kwam het tot een aantal processen, waarbij in zekere zin korte metten werd gemaakt met de pretenties van de Gooise markegenoten. In 1474 oordeelde de Grote Raad van Mechelen echter dat die vonnissen waarin dat was vervat, ongegrond waren.

Het belangrijkste proces ging over *alle* gemene gronden, dus ook over de bossen: wie was de baas? In 1470 werden de Gooise markegenoten terugverwezen; zij hadden geen enkele zeggenschap over de gemene gronden en hun pretenties werden niet er-

kend. Argumenten als verjaring en gebruik sinds mensenheugenis, deden niet ter zake. Maar ook de Hollandse graaf was niet helemaal tevreden, omdat er door het Hof wel enig gebruik aan de Gooiers werd toegestaan. Hoe gering dat misschien ook is geweest, de graaf ging in beroep. Dat deden de Gooiers ook.

Uiteindelijk velde de Grote Raad van Mechelen een gunstiger vonnis voor beide partijen, want aan beider wens werd tegemoet gekomen. Het arrest verschafte de graaf van Holland de eigendom over alle gemene gronden en aan de Gooiers werd het gebruik en genot van al die gronden toegestaan (met uitzondering van jachtrecht), precies waar het beide kemphanen om te doen was geweest. Ten aanzien van het bos en de houtkap werden de gebruikersvoorwaarden bevestigd, namelijk het bezitten van akkerland en het betalen van de koptiende. Een belangrijk verschil met het vonnis van 1470 is dat het gebruiksrecht in 1474 werkelijk werd erkend, en niet gedoogd in afwachting van een betere regeling en dan ook nog over een aanzienlijk verkleind gebied. Aangezien er geen hoger beroep meer mogelijk was, konden de Gooise boeren redelijk tevreden zijn. In de visie van Immink ontwikkelde het *dominium* van de Hollandse graaf aangaande Nardinclant zich naar een *dominium directum* en het *dominium* van de Gooise markennoten naar een *dominium utile*. Evenwel gedroegen de laatsten zich – en konden zij zich ook gedragen – als eigenaren naar hedendaags begrip.

Hoofdstuk vijf richtte zich op de afbakening van de marken. Met name de grensgeschillen met het Sticht werden besproken. Feitelijk werd er alleen op papier overeenstemming bereikt. Ondanks het feit dat de grenzen met het Sticht vastlagen, bleven herhaaldelijk conflicten ontstaan, en ook over steeds dezelfde problematiek. Toch is er weinig tot geen verschil op te merken in de grensbeschrijvingen die we uit de zeventiende en achttiende eeuw kennen. Keer op keer werden eerder bepaalde en zelfs in het landschap aangebrachte dus zichtbare grensmarkeringen in twijfel getrokken of overschreden. Opvallend is dat vrijwel onophoudelijk gesproken werd over steeds dezelfde grensmerktekens, zoals de Leeuwenpaal, de Blauwe Zerk en enkele hofsteden als die van Werner en die van de abdis van Elten. Ook positiebepalingen waren vaak dezelfde: '[...] ende van de voers. Leuwenpael zuytwards linierecht op sinte Marthensthoorn oogemerck nemende aen tuuyterste eynde van Emenes [...]'.¹ Zeker in het geval van de oostgrens met Eemnes en het Eemland zijn de grensbeschrijvingen vrijwel identiek. Overigens geldt dat in mindere mate ook voor die met Loosdrecht. De grenzen van Gooiland met het Sticht kunnen het best omschreven worden zoals Harten dat deed: kaarsrechte afbakeningen van machtssferen die door onontgonnen terrein werden getrokken, maar desondanks duidelijke landschappelijke scheidslijnen waren.

In hoofdstuk zes werden enkele lotgevallen van de 'overgebleven' marke en invloedrijke gebeurtenissen na de uitvaardiging van de vierde schaarbrief besproken, zoals de ontginning van 's-Graveland, het proces met de rijke Amsterdammer Hinlopen, de vervaardiging van de namenlijst van erfgooiers en de drie kaarten van Gooiland, de heideverdelingen tussen Domeinen en de erfgooiers, het proces over de haas van Vos en de verdere opmaat tot de Erfgooierswet. De oude gebruiken en gewoonten werden in 1912 bij wet vastgelegd en daarmee werd ook de weg geplaveid voor liquidatie van de dan vereniging genoemde erfgooiersorganisatie. Waar het in feite op neer kwam was dat het sedert de middeleeuwen tot verwarring leidende Romeinsrechtelijke begrip eigendom allengs een plaats kreeg, waardoor de erfgooiers werkelijk eigenaar werden van een deel van de gemene gronden, terwijl de overheid de overige gronden in diezelfde hoedanigheid aan zich trok. Aan de andere kant werd het inheemse middeleeuwse gebruiksrecht geparkeerd. De Erfgooierswet maakte aan de rechtsongelijkheid een einde, waarmee inderdaad het einde van de erfgooiersorganisatie werd ingeluid.

¹ MRVG, 143.

Summary

This study is about the origin, genesis and vanishing of the Gooi marken, two commons in the province of Noord-Holland. Its focus is upon the origin of the use-rights on the common lands of the Gooi commoners, known as *erfgooiers*. Furthermore it contains an analysis of the way the Gooi marken sustained themselves in comparison with similar organizations in other areas. Also the history of the *erfgooiers* is written against the background of some decisive developments.

Chapter one focuses upon the origin and genesis of the Gooi marke which contains the pastures, heath lands and peat lands. Besides that the struggle about the Elten domain Nardinclant, as Gooiland used to be called, was a key issue. It was part of a conflict between the count of Holland Floris V and the lords Van Amstel. Floris main objective was to include Nardinclant as a part of his county, in order to stop the power politics of the Van Amstels and to put up a barrier against the bishop of Utrecht. It led to its first climax in 1280: Floris conquered the castles Vreeland and Montfoort en took Gijsbrecht IV van Amstel in custody, but first he obtained Nardinclant from the abbess of Elten. They came to an arrangement that is best to qualify as a lease agreement in which the dominion over all the land was transferred; the *terra* Nardinclant was given in hereditary tenure to the counts of Holland. Some matters were excluded, like the leases which vassals had held from Elten and the revenues of the canons of Elten. The possessions of Gijsbrecht van Amstel in Nardinclant were included and declared as usurpations. Floris V became the successor of Elten in two respects: of its domain or manor and of its lordly rights. The Gooi marken were probably formed at the beginning of the fourteenth century: one which contains the pastures, heath lands and peat lands, another which focus lay on the forests. The main causes for this were the change of power in the county Nardinclant and the wish and need of the Gooi peasants to make their use-rights on the common grounds and forests permanent.

In spite of the existence of the marken some loss of common lands was unavoidable. Conflicts arose between the lord and the peasants about the use-rights on and moreover about the 'ownership' of the common lands. During the whole of the fourteenth century the counts of Holland were trying to get a judicial hold on the peasants, but it was clear that they had to be reckoned with. The peasants of the Gooi were eager to confirm their use-rights on the common lands when confronted with this change of power. They continued to exercise these, in their view inalienable rights, but at the same time the counts of Holland were claiming their role and hence their rights as sovereign kings. The Gooi peasants behaved more and more like *erfgooiers*; the common grounds were their property, by birth and heritage. This led to misunderstanding and turmoil.

In one case clashes arose even between the city of Naarden en the inhabitants of the villages of Gooiland over a more practical matter, specifically if a portion of the common could be divided and made into arable land or not. It was count Albrecht of Holland who ended this conflict by instigating and sanctioning the so-called first *schaarbrief*, a bylaw. This formalized the Gooi marke and at the same time the authority of the lord was acknowledged.

Chapter two considers the management of the Gooi marken, specifically the bylaws known as *schaar- en bosbrieven*. In accordance with a classification of Slicher van Bath the following topics are investigated: regulations considering the management and the jurisdiction, regulations considering the use of common ground and the forests and regulations considering the communities. There were two kinds of bylaws, applicable to the same users. The Gooi commoners organized the use of common grounds such as common pastures and heath lands with the count and among themselves, the use of the forests was arranged in cooperation with the lords of Nijenrode. This means that there were two organizations or commons, two commons with connections which have to be considered as two different entities.

There were restrictions for the use of common land. Only those who held to the right of veldslag could use the common. Veldslag was based upon the possession of arable land and a farm: to be **geërfd**. The most important use-right, grazing rights, was activated since 1442 on the basis of veldslag. All use-rights depended upon veldslag (such as tend a flock of

sheep on the heath lands or to collect peat). Only if one possessed arable land en paid the so-called koptienden (tithes), trees could be cut down in the forests: to be **gegoed**. It is thus possible that qualified commoners were excluded of the most important use-rights. The restrictions mentioned were also the basis for a more personal qualification.

In chapter three some internal conflicts were examined. The fact that bylaws were written and issued, was by no means a guarantee that everything was peaceful. A few conflicts are discussed. It shows that internal differing opinions existed about the use and purpose of the common grounds. On the one hand groups of commoners appeared to be united, on the other hand inside these groups different opinions and interests existed. Alliances were made according these interests; the commoners of Huizen sometimes took sides with those of Naarden, sometimes with those of Hilversum. The issues were in the same way wide-ranging.

Problems arose about the shepherds, about the reclamation of common grounds, about the size of the stint en between the foresters of Gooiland – the Van Nijenrodes – and the counts of Holland. The internal conflicts and (especially) the arbitration by the courts resulted in an increasing interference of the government. Besides that some rules of the bylaws were influenced by higher government authorities. A good example is that verdicts of the courts were included in the fourth schaarbrief. At the same time the richer commoners profited from this interference, because their interests were safer with the establishment. Government interference had its influence, but the organizations and the use-rights of the most important commoners were initially not in danger, especially because the authorities confirmed the bylaws via their verdicts. It is a different story with regard to the bosmarke.

This chapter also pays attention to the theses of Hardin, Ostrom and Van Zanden, about the tragedy, drama and paradox of commons respectively. The tragedy was described in the bosmarke; at a certain time regulation and maintenance lacked; commoners and others used the forests practically without restriction or supervision. The effects were dramatic; the Gooi forests vanished at the end of the sixteenth century. After 1514 no bosbrief was issued. With regard to the Gooi marke which contains pastures, heath lands en peat lands, the situation totally differs. It remained to exist until far into the twentieth century, specifically because of astute enforcement of the bylaws.

Chapter four concentrates on some conflicts with the government, against the background of the power politics of the dukes of Burgundy. It was especially Karel de Stoute who tightened the screws on the Gooi commoners. The count of Holland claimed authority over all the land, including the common lands, while the Gooi peasants were convinced, based on common unwritten law, that they could use the common lands freely and as they saw fit, in the way they had always done under the regime of Elten. The real issue of the dispute was the ownership of these lands; although the Gooi commoners only had use-rights, which indeed originated in medieval common law, they behaved as owners. On the other hand the government, with perceptions rooted in Roman law, could not easily cope with these unwritten rights. For then (1470-1474), both views were upheld.

The focus of chapter five lies upon the borders of the Gooi marken. Particularly the conflicts in the border regions with Utrecht about the boundary lines are discussed. In fact there was a written agreement, but in practice the issue was contested. In spite of the fact that the boundaries were set, conflicts arose repeatedly about the same issues. Nevertheless little differences are traced in the description of the boundaries. Repeatedly earlier confirmed and established boundaries were doubted and trespassed. It is remarkable that the same border markings are continuously mentioned. De borders between Gooiland and Utrecht are best described as dead straight demarcations of spheres of influence in unreclaimed land, but in spite of that they were clear visible borderlines.

Chapter six deals with the events that took place after the fourth bylaw. It contains an analysis of a conflict between a few rich patricians and the commoners of the Gooi marke about stinting rights. The result of this dispute was a list of commoners and three maps of Gooiland, giving the precise location of the common grounds. In a way the commoners of the Gooi marke were acknowledged through these registrations and were successful in withstanding the claims of non-commoners on their common grounds and in maintaining their use-rights there. In the end it proved to be a first important step of the government on the road to further and lasting involvement with the erfgooiers, resulting in two divisions of the commons (1836, 1843) and in incorporation by law (1912): *de Erfgooierswet*. Disputes on and difficulties about common law and unwritten use-rights vanished for the time being, as did eventually the Gooi marke and the erfgooiers.